

WYBRANE ZAGADNIENIA Z NAUCZANIA DZIECI UPOŚLEDZONYCH UMYSŁOWO

Elżbieta Minczakiewicz

Oddziaływania pedagogiczno-rewalidacyjne a efekty przygotowania do pracy młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym

"Dla upośledzonych w każdym stopniu
można znaleźć takie zajęcie, by mogli
oni tak dalece, jak jest to możli-
we, brać udział w sprawach między-
ludzkich"

/L.S. Penrose/

WPROWADZENIE W ZAGADNIENIE

Szeroki postęp w rozwoju wiedzy medycznej, psychologicznej i pedagogicznej skłonił ludzkość do podjęcia wnikliwych badań nad sytuacją osób niepełnosprawnych. Większość aktywowanych badań dotyczyła osób upośledzonych umysłowo w różnym stopniu.

Do niedawna uważano, że osoby upośledzone umysłowo nie kwalifikują się do żadnej pracy, a nawet jakiegokolwiek sensownej działalności. Pogląd taki zaważył w dużym stopniu na postawach społecznych wobec upośledzonych oraz był negacją wszelkich programów rewalidacji. Konsekwencją niesłusznych poglądów było to, że osobnicy dotknięci niedo-

rozwojem umysłowym byli izolowani od zdrowego społeczeństwa, umieszczano ich w różnego rodzaju zakładach typu opiekuńczego, często usytuowanych poza strefami zamieszkania. Izolacja społeczna była następstwem nieuzasadnionych poglądów, iż upośledzenie umysłowe jest stanem niezmiennym, trwającym przez całe życie, a osobnik nim dotknięty nie podlega żadnym prawom rozwoju /Clarke A.M. Clarke A.D.B. 1969/. Istotne zmiany w sytuacji osób upośledzonych umysłowo nastąpiły dopiero w latach pięćdziesiątych naszego stulecia. Zmiany te nastąpiły na skutek postępu nauk społecznych i pedagogicznych, a także psychologicznych, rozwoju metod badawczych pozwalających na głębsze poznanie etiologii upośledzenia umysłowego oraz rozwoju metod profilaktyki. Momentem zwrotnym było także i to, że upośledzenie umysłowe zostało zaliczone do kalectw powstałych we wczesnym dzieciństwie i trwających przez całe życie. Współczesne badania nad niedorozwojem umysłowym charakteryzują dwie zasadnicze orientacje metodologiczne: biologiczno-medyczna i behawioralno-społeczna.

Orientację biomedyczną cechuje wnikliwe studiowanie poszczególnych przyczyn prowadzących do upośledzenia umysłowego, oraz poszukiwanie skutecznych metod zapobiegawczo-leczniczych.

Behawioralno-społeczna orientacja badawcza kładzie zaś nacisk na poznanie ogólnych wzorów zachowania się osób upośledzonych oraz dobór metod postępowania z nimi w zależności od ogólnego ich stanu psychofizycznego, sprawności umysłowej i społecznej. Różnica zarysowująca się w przedmiocie badań sprawia, że zarówno teoretycy, jak też praktycy doszli do wniosku, że warunkiem skutecznego oddziaływania rewalidacyjnego jest połączenie wysiłków wielu dyscyplin i opracowanie wspólnych, interdyscyplinarnych metod badań. Konieczność wprowadzenia nowych rozwiązań w odniesieniu do upośledzenia umysłowego jest odczuwalna przez całą ludzkość.

Wyrazem rosnącego zainteresowania problemem upośledzonych jest opracowana i uchwalona w dniu 20 XII 1971 r. przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych "Deklaracja Praw Osób Upośledzonych". Konsolidacja wysiłków zmierzających do nowych rozwiązań w tej dziedzinie przejawia się również w działalności Międzynarodowego Stowarzyszenia do Badań Naukowych nad Upośledzeniem Umysłowym /International Association for the Scientific Study of Mental Deficiency/ i Międzynarodowej Ligi Stowarzyszenia Pomocy dla Upośledzonych Umysłowo /International League of Societies for the Mentally Handicapped/.

Międzynarodowe Stowarzyszenie do Badań Naukowych nad Upośledzeniem Umysłowym grupuje naukowców, teoretyków i praktyków w zakresie różnych dyscyplin, zajmujących się upośledzeniem umysłowym. Stowarzyszenie to od początku swej działalności ściśle współpracuje z drugą bardzo prężną organizacją - Międzynarodową Ligą Stowarzyszeń Pomocy dla Upośledzonych Umysłowo, grupującą rodziców i przyjaciół upośledzonych. Polska bierze także czynny udział w światowym ruchu postępu i badań nad upośledzeniem umysłowym za pośrednictwem przedstawicielstw ww. organizacji. Dzięki współpracy międzynarodowej poznajemy doświadczenia i wyniki badań o charakterze światowym, co walcie przyczynia się do doskonalenia metod badań, jak też metod stymulacji rozwoju upośledzonych. Współczesne zadania w dziedzinie kształcenia i opieki nad jednostkami upośledzonymi wynikają nie tylko z rozwoju nauk psychologicznych czy biomedycznych, ale też socjologicznych, ze zmieniających się układów społecznych oraz struktury współczesnej rodziny.

Należy zaznaczyć, że postęp nauk medycznych, pedagogicznych i społecznych przyczynił się w dużej mierze do równoległego postępu w metodach nauczania i wychowania, oraz w opiece nad dzieckiem umysłowo-upośledzonym. Mimo stwierdzenia, że granice rozwoju indywidualnego są zdeter-

minowane genetycznie, to jednak należy dostrzec, że tempo rozwoju dzieci upośledzonych umysłowo i proces ich przystosowania społecznego może być przyspieszony lub opóźniony w zależności od stosowanych metod pedagogiczno-rewalidacyjnych. Stosowane metody mają szczególne znaczenie w wychowaniu dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym, które przy odpowiednich staraniach i pomocy otoczenia mogą osiągnąć taki stopień samodzielności, który pozwoli im na pracę i życie w otwartym społeczeństwie /Wald I.1973/. Ze względu na ich ograniczone możliwości psychofizyczne wykonywana przez nie praca będzie miała charakter specyficzny, przede wszystkim rewalidacyjny. Nawet bardzo skomplikowane w obsłudze nowoczesne maszyny i urządzenia wymagają ludzkiej pomocy. Często do różnego rodzaju prostych prac taśmowych, jednostajnych można wykorzystać osoby upośledzone umysłowo, które pod dozorem prace te wykonują bezbłędnie /Żyromska J. 1973/. Powtarzanie określonej operacji pozwala osobom upośledzonym na opanowanie podstawowych czynności, na stopniowe zwiększanie sprawności i szybkości, co z kolei wpływa na ilościową i jakościową wartość pracy. Istotną rolę dla osiągnięcia efektów pedagogiczno-rewalidacyjnych w przypadku młodzieży głębiej upośledzonej umysłowo odgrywa jej poziom dojrzałości społecznej, stan rozwoju psychofizycznego oraz uwarunkowania środowiskowe. Komponenty te nabrały szczególnego znaczenia w świetle badań H.C.Gunzburga. Gunzburg - angielski psycholog twierdzi, że praca nauczyciela powinna koncentrować się na rozwijaniu u dzieci upośledzonych umysłowo tych uzdolnień, które ułatwiają im przystosowanie się do wymogów środowiska, ułatwią im egzystencję wśród ludzi, zaspokoją ważną potrzebę akceptacji społecznej i akceptacji ich osoby /Gunzburg 1964/. Według Gunzburga celem nauczania upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym jest pomoc w osiągnięciu możliwie wysokiego społecznego rozwoju.

"Cel ten możemy osiągnąć jedynie przez systematyczne oddziaływania rewalidacyjne, obejmujące te rodzaje zachowań oraz te elementy wiedzy, które pomogą jednostce umysłowo upośledzonej, jako już dorosłej, lepiej radzić sobie w życiu społecznym, oraz być pełniej akceptowaną przez otoczenie. Wychowanie to musi dać jej poczucie bezpieczeństwa, oraz możliwość dostosowania do różnych sytuacji życiowych".

"Wychowanie społeczne - pisze H.C.Gunzburg - to przygotowanie dziecka do wymogów życia dorosłych, nawet przy pomocy technik i sposobów, które są dostosowane do ich dziecięcego umysłu". "Aby utrwalić zdobyte wiadomości i umiejętności należy je nieustannie powtarzać w różnych sytuacjach, codziennie z nich korzystać, ciągle usprawniać zdobyte umiejętności" /Gunzburg 1964/. Gunzburg zaleca ograniczenie programów "kształcenia" głęboko upośledzonych umysłowo do tych umiejętności, które są możliwe i konieczne w danych warunkach. Wskazuje na konieczność przestrzegania określonego porządku i priorytetu w nauczaniu. Radzi położyć nacisk na samoobsługę, umiejętność słownego porozumiewania się z otoczeniem, na uspołecznienie, przyswajanie tych czynności zawodowych, które będą niezbędne w późniejszej pracy. Autor przypomina, że "osoby upośledzone umysłowo mają wyższy wiek zaradności społecznej, niż wiek inteligencji, dlatego należy bazować na tych umiejętnościach, które są najmniej upośledzone, a nie na tych, które praktycznie w życiu nie będą wykorzystane". Poddaje w wątpliwość celowość nauczania upośledzonych sztuki czytania, pisania oraz liczenia i podkreśla, że nauczanie specjalne nie może być kopią nauczania w ogóle. Gunzburg przywiązuje dużą wagę do pomiaru postępów dziecka, jako jednego ze środków umożliwiających systematyczne doskonalenie metod nauczania. W proponowanym przez Gunzburga programie nauczania dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym na pierwszym miejscu znajdziemy kształtowanie mowy,

gdyż funkcjonowanie w społeczeństwie wymaga umiejętności porozumiewania się z innymi, na drugim; kształtowanie umiejętności operowania określonymi sumami pieniędzy, gdyż umiejętność ta pozwala osiągnąć pewne minimum zaradności społecznej. Autor uważa, że ważne jest również wyuczenie umiejętności odczytywania nazw, np. znaków informacyjnych, nazw ulic, urzędów. Radzi jednak podchodzić do tego indywidualnie i skoncentrować się na tym, co najważniejsze, co niezbędne. Zaleca nieustannie stosować znane schematy do coraz nowych sytuacji, oraz radzi stwarzać różnorodne sytuacje wymagające od dziecka praktycznego zastosowania zdobytych w szkole wiadomości. Twierdzi również, że w szkołach dla tego typu młodzieży - za dużo uczymy, a za mało ćwiczymy praktycznego zastosowania zdobytej wiedzy w życiu codziennym.

Podobne stanowisko wobec kształcenia dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym zajmują także inni autorzy, jak: Kirk, Johnson, Ingrem, Lustig, Wald, Gałkowski i inni. Ostatni z wymienionych autorów zwraca uwagę na występujące w praktyce pedagogicznej z głębiej upośledzonymi umysłowo zjawisko tzw. "utajonego uczenia", którego efekty nie od razu dają się zaobserwować. Podkreśla, że dzieci upośledzone umysłowo w stopniu umiarkowanym szybciej i łatwiej uzyskują samodzielność w czynnościach związanych z samoobsługą, pracami domowymi i korzystaniem z najprostszycy urzędów, niż w przyswajaniu sobie nawyków związanych z porozumiewaniem się, czytaniem i pisanem. T. Gałkowski wskazuje na potrzebę wykorzystania silnie tkwiących w dzieciach tendencji do naśladowania dorosłych, a przekazywana wiedza powinna mieć przede wszystkim wartość użyteczną /Gałkowski T. 1972/.

Amerykańscy psycholodzy M.G.Frankel, F.W.Kapp i M.P. Smith cele nauczania głębiej upośledzonych umysłowo prowadzą do:

1. Nabywania umiejętności bezpiecznego poruszania się i dbania o własne bezpieczeństwo,

2. Nauczania zasad współżycia i porozumiewania się z ludźmi, zachowywania się wobec innych w sposób społecznie akceptowany i ogólnie przyjęty,

3. Rozwinięcia umiejętności cieszenia się, korzystania z rozrywek, brania udziału w grach zespołowych oraz rozwinięcia wrażliwości na muzykę.

Opracowali oni założenia i główne metody tzw. "funkcjonalnego podejścia do wychowywania dzieci głębiej upośledzonych". Zalecają indywidualizację programu dostosowanego do możliwości dziecka, do całego profilu jego braków i zaburzeń w zachowaniu. Wśród zasad rewalidacyjnych na czoło wysuwają się ćwiczenia koncentracji uwagi i trening spostrzeżeniowo-ruchowy. Zasady te znalazły odzwierciedlenie w "Wytycznych w sprawie kształcenia specjalnego". One też stanowiły podstawę przyjętej przez autorkę koncepcji badań.

Wieloletnia praca pedagogiczna autorki z dziećmi specjalnej troski pozwoliła na zebranie znacznej ilości obserwacji, na podstawie których można było wysunąć sugestie, że dzieci te prezentują zróżnicowany poziom rozwoju umysłowego, są bierne, często bez kontaktu, charakteryzują je wady mowy, nie posiadają żadnej motywacji do podejmowania jakiegokolwiek czynności, są mało zaradne życiowo, posiadają znacznie obniżoną sprawność motoryczną, wykazują znaczne braki w zakresie samoobsługi i współżycia w grupie.

Spostrzeżenia takie stanowiły podstawę do sformułowania hipotezy badawczej, która zakłada, że intensyfikacja oddziaływań pedagogiczno-rewalidacyjnych jest najskuteczniejszym środkiem stymulatywnym rozwoju dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym. Bowiem od jakości tych oddziaływań uzależnione będą efekty ich uspołecznienia i usprawniania psychofizycznego, a co za tym idzie przygotowania do pracy. Odpowiednio prowadzone zajęcia

lekcyjne i pozalekcyjne mogą doprowadzić do znacznego zatarcia indywidualnych różnic rozwojowych, usprawnienia fizycznego i psychicznego, oraz uspołecznienia takiego stopnia, na jaki pozwoli stan psychofizyczny poszczególnych jednostek. Niedoceniane kiedyś możliwości rozwojowe osób upośledzonych oraz ich możliwości przystosowawcze stają się dziś podstawą konstrukcji wszelkich programów rewalidacyjnych /Wald J. 1980/. Z tak ujmowanej dynamicznie koncepcji upośledzenia zrodziła się zasadnicza linia postępowania i integracji społecznej upośledzonych, oraz tworzenia dla nich takich możliwości "aby upośledzony mógł uzyskać, przy odpowiednich warunkach opieki, możliwości pożytecznego i godnego życia w społeczeństwie" /Stomma D., 1967/. Pomimo różnorodnych i często poważnych braków i zaburzeń w rozwoju młodzież głębiej upośledzona nie jest pozbawiona zdolności do rozwoju intelektualnego i szeroko pojętego usprawnienia /Wald J., 1980/. Postęp w jej rozwoju psychofizycznym i społecznym związany jest z warunkami oddziaływania środowiskowego oraz aktywowanymi formami i metodami wychowania.

Celem badań było znalezienie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Czy rozwój sprawności manualnej młodzieży upośledzonej umyślowo w stopniu umiarkowanym i znacznym przebiega równoległe z rozwojem sprawności ogólnoustrojowych?
2. Jakie czynniki wywierają wpływ na rozwój sprawności manualnej młodzieży głębiej upośledzonej?
3. Czy w przypadku młodzieży głębiej upośledzonej istnieje możliwość kształcenia cech motorycznych, takich jak: szybkość, zręczność, wytrzymałość i siła?
4. Czy stopień rozwoju umyślowego wywiera istotny wpływ na szybkość opanowywania określonych czynności?
5. Jaką rolę może spełnić odpowiednio skonstruowany program rewalidacji młodzieży upośledzonej umyślowo w stopniu

umiarkowanym i znacznym?

6. Czy transfer odgrywa istotną rolę w nauczaniu dzieci umysłowo upośledzonych w stopniu umiarkowanym i znacznym?

7. Czy czynnik motywacji może wywierać istotny wpływ na jakość uzyskiwanych wyników przez młodzież upośledzoną umysłowo?

8. Jaki procent młodzieży poddanej badaniom osiąga pozytywne wyniki, a tym samym rokuje nadzieję na zatrudnienie w perspektywie czasu?

9. Jaki rodzaj czynności z proponowanego zestawu prac przewidzianych dla upośledzonych umysłowo byłby najodpowiedniejszy dla upośledzonych w stopniu umiarkowanym i znacznym?

PODSTAWY METODOLOGICZNE BADAŃ

Badania zostały przeprowadzone w Szkole Życia przy, Państwowym Zakładzie Wychowawczym w Krakowie ul. Żółkiewskiego 15, w roku szkolnym 77/78. Objęto nimi ogółem 60 uczniów klas IV-VIII w wieku 13-22 lat życia. Dobór młodzieży był planowy, rozważny i dokonany w oparciu o następujące kryteria:

1. Kryterium poziomu rozwoju umysłowego stopnia umiarkowanego i znacznego.

2. Kryterium wieku życia.

3. Kryterium stanu rozwoju fizycznego.

4. Kryterium co najmniej dwuletniego okresu nauki szkolnej badanych.

Z badań wyłączono młodzież upośledzoną umysłowo w stopniu głębokim, upośledzoną w stopniu umiarkowanym i znacznym z dodatkowymi dysfunkcjami ustrojowymi /porażeniami spastycznymi, atetozą, silną wadą wzroku, wadą serca itp./ oraz

dzieci w wieku 6-12 lat.

Podstawową metodą była zastosowana do badań Winelandzka Skala Dojrzałości Społecznej Edgara Dolla. Skala ta została opracowana w 1935 r., a zmodyfikowana w 1947 r. Autorem jej, profesor uniwersytetu i długoletni dyrektor szkoły specjalnej przez blisko 20 lat pracował nad testami dojrzałości społecznej. Metoda E. Dolla opracowana została na podstawie obserwacji zachowań dzieci w sytuacjach uczenia się. W wyniku rzetelnie przeprowadzonych obserwacji i szczegółowych ich analiz E.Doll opracował długą listę wykonywanych przez badanych czynności, charakterystycznych dla danego wieku.

Skala Dojrzałości Społecznej umożliwia realizację kryterium społecznego, na którym opieramy się w diagnostyce oligofrenii, a ponadto pozwala ona na ocenę wieku dojrzałości społecznej. Skala służy do badań osób o dość dużej rozpiętości wieku, obejmując interwał czasowy od urodzenia do 30 lat życia. Przy pomocy tej skali można określić ogólną zaradność, zaradność przy ubieraniu się, przy jedzeniu, lokomocję, umiejętność zajęcia się pracą i zabawą, umiejętność porozumiewania się z otoczeniem oraz samodzielność i uspołecznienie.

Skala Dojrzałości Społecznej E.Dolla przetłumaczona na język polski i opracowana przez J.Kostrzewskiego została wydana w 1964 r. przez Instytut Psychoneurologiczny w Pruszkowie k. Warszawy. Nie została ona znormalizowana i adaptowana do warunków polskich, stąd J.Kostrzewski zaleca ostrożność w jej stosowaniu, wskazuje jednak na jej dużą użyteczność w badaniach dzieci, jak również dorosłych umysłowo upośledzonych. Wyniki badań uzyskane dzięki skali umożliwiają właściwą selekcję osób pod kątem ich dojrzałości społecznej, ułatwiając tym samym kierowanie do stosowanych placówek specjalnych.

Instrukcja podająca możliwości wykorzystania Skali uwzględnia dwie alternatywy badań:

a/ możliwość korzystania z bezpośrednich obserwacji dokonanych przez badającego,

b/ bądź korzystania z informacji pośrednich uzyskiwanych od rodziców, opiekunów, nauczycieli, a nawet samego badanego.

W badaniach wykorzystano obydwie możliwości. Obliczanie wyników uzyskanych w czasie badań zostało dokonane zgodnie z zasadami podanymi w instrukcji. Uzyskane przez badanych wyniki wyrażone w punktach zostały przy pomocy tablicy przeliczone na Wiek Dojrzałości Społecznej /W.D.S/. Dalsze operacje pozwoliły na obliczenie Ilorazu Dojrzałości Społecznej /I.D.S./.

Badania dojrzałości społecznej były punktem wyjścia dla zaprogramowanego na dziesięć miesięcy eksperymentu pedagogicznego opartego na metodzie wnioskowania indukcyjnego - "jedynej różnicy". Różnicę stanowiły modyfikowane warunki, polegające na doborze metod i środków oddziaływania pedagogiczno-rewalidacyjnego. Materiałami pomocniczymi były arkusze obserwacyjne, wytwory badanych, protokoły badań psychologicznych, karty zdrowia, wywiady z nauczycielami, rodzicami i opiekunami oraz wyniki prób sprawnościowych.

CHARAKTERYSTYKA BADANYCH

Zespół badanych stanowili uczniowie Szkoły Życia w liczbie 60 osób, którzy na zasadzie doboru losowego zostali podzieleni na dwie grupy, tj. eksperymentalną i kontrolną. W zespole dominowali chłopcy. Strukturę wieku, płci oraz stopień upośledzenia umysłowego ilustruje tabela 1 i 2.

T a b e l a 1

Struktura wieku badanych

Wiek /w latach/ Grupa	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	Razem
E	8	3	4	3	4	4	2	-	-	2	30
K	4	4	6	4	2	2	2	4	1	1	30
Razem	12	7	10	7	6	6	4	4	1	3	60

T a b e l a 2

Struktura płci i stopnia niedorozwoju
umysłowego badanych

Grupa	Stopień niedorozwoju umysłowego	Płeć		Razem
		dziewczęta	chłopcy	
E	umiarkowany	7	8	15
	znaczny	5	10	15
K	umiarkowany	7	11	18
	znaczny	3	9	12
Razem		22	38	60

Przy doborze dzieci do grup starano się, by w miarę możliwości prezentowały jednorodny stan rozwoju umysłowego, jak też fizycznego. Z tabeli 2 wynika, że chłopcy stanowią przewagę liczebną nad dziewczętami, co potwierdzałoby dostrzeżaną prawidłowość ogólnoświatowej orientacji badawczej.

Średnia ilorazu inteligencji /I.I./ dla grupy eksperymentalnej wynosi 36,8 i jest nieznacznie niższa od średniej obliczonej dla grupy kontrolnej /38,3/. Średnia wieku

życia przemawia również na korzyść grupy kontrolnej i wynosi 16,4 lat /eksperymentalnej 15,9 lat/. Dane w tabeli 3 wskazują, że u znacznej większości /80%/ badanych warunkowaniami przyczynowymi niedorozwoju umysłowego były prawdopodobnie czynniki związane z porodem /zamartwica, uraz porodowy, wcześniactwo/. Pod tym względem grupa eksperymentalna, jak też kontrolna posiada strukturę zbliżoną. Pozostałe przyczyny /20%/ to czynniki działające przed poczęciem /genetyczne/ - 13,3% oraz działające po urodzeniu się dziecka /zakażenia i urazy/ - 6,7%. W obydwu grupach obserwuje się nieznaczne różnice.

T a b e l a 3

Przyczyny upośledzenia umysłowego

Grupa	Czynniki przyczynowe			Razem
	przed urodzeniem	związane z porodem	po urodzeniu	
E	2	25	3	30
K	2	23	5	30
Razem	4	48	8	60
%	6,7	80	13,3	100

Na podstawie analizy dokumentacji szkolnej wyróżniono cztery kategorie socjalne badanej młodzieży. Większość badanych /34 osoby/ pochodzi ze środowiska robotniczego. Nie ma tu istotnych różnic między grupą eksperymentalną a kontrolną. Znaczną też liczbę /21 osób/ stanowią badani pochodzenia inteligenckiego. W tej kategorii zachodzą nieznaczne różnice na niekorzyść grupy eksperymentalnej. Z pozostałych /5 osób/ badanych - to troje dzieci pochodzenia robotniczo-chłopskiego i dwie osoby pochodzenia chłopskiego. Strukturę społeczną ilustruje tabela 4.

Pochodzenie społeczne

Lp.	Pochodzenie społeczne	Grupa		Razem
		E	K	
1	robotnicze	18	16	34
2	inteligencje	9	12	21
3	robotniczo-chłopskie	2	1	3
4	chłopskie	1	1	2
	Razem	30	30	60

Istotnego znaczenia dla rozwoju psychofizycznego dzieci nabiera współpraca szkoły ze środowiskiem domowym, oraz manifestowane postawy rodzicielskie, co wyraźnie zarysowało się w badaniach. Bardziej korzystne sytuacje posiadali badani grupy kontrolnej. Niepokojący jest jednak fakt, że wśród badanych rodzin znajduje się 15 rodzin rozbitych, co stanowi 25% całej przebadanej populacji. Jest to bardzo wysoki wskaźnik, przy czym nie zachodzą tu istotne różnice między grupami: eksperymentalną i kontrolną. Z praktyki i doświadczeń pedagogicznych należy wysunąć wniosek, że pozytywne wyniki pracy rewalidacyjno-wychowawczej z dziećmi upośledzonymi w stopniu umiarkowanym i znacznym zależą w dużej mierze od zrozumienia problemów i potrzeb dziecka przez jego rodziców.

W ocenie postaw rodzicielskich dominowała postawa "mądrej miłości", która nieznacznie przechylała się na stronę grupy eksperymentalnej /19 osób/. Postawę nadmiernej tkliwości częściej wykazywali rodzice badanej młodzieży grupy kontrolnej. Postawę "odrzucającą" w równym stopniu wykazywali rodzice zarówno w grupie eksperymentalnej, jak też kontrolnej. Uzyskane na podstawie obserwacji i wywiadów wyniki przedstawia tabela 5.

T a b e l a 5

Struktura postaw rodziców wobec badanych

Postawa	Grupa		Razem
	E	K	
1/ odrzucająca	4	4	8
2/ nadmiernej tkliwości	7	9	16
3/ "mądrej miłości"	19	17	36
Razem	30	30	60

Z postawami rodziców wiąże się ściśle struktura rodzin. Z analizy materiału badawczego wynika, że większość badanych, 49 osób /81%/ wychowywana jest w rodzinach wielodzietnych, wśród których dominują rodziny o dwojgu dzieciach /45%. Trójka dzieci w rodzinie występuje w dwunastu badanych rodzinach /20%. Trzecią lokatę w zestawieniu zajmują jedynacy - 11, większość z nich znalazła się w grupie eksperymentalnej. Wśród badanych było 5 rodzin wychowujących pięcioro dzieci, czworo dzieci było w czterech rodzinach, jedno wychowywane było w rodzinie najliczniejszej - o sześciorgu dzieciach. Jak z powyższego wynika rodziny wielodzietne przeważają w grupie kontrolnej. Sytuację rodzin obrazuje tabela 6.

T a b e l a 6

Struktura rodzin

Grupa	Liczba dzieci w rodzinie						Razem
	1	2	3	4	5	6	
E	8	13	6	2	1	-	30
K	3	14	6	2	4	1	30
Razem	11	27	12	4	5	1	60

Na podstawie analizy informacji uzyskanych z wywiadów przeprowadzonych w oparciu o Karty Ucznia Nr 1; Nr 2 oraz "Orientacyjny zestaw pięciu pytań" wynika, że młodzież grupy eksperymentalnej i kontrolnej zachowuje pewną jednorodność. Wyniki nieznacznie różnią się między sobą, co zostanie potwierdzone w dalszej części opracowania.

WYNIKI BADAŃ

Rewalidacja osób umysłowo upośledzonych w stopniu głębszym nastęrcza ciągle jeszcze wiele trudności, gdyż nie opiera się ona na trwałych i jasno sprecyzowanych podstawach naukowych.

Ogólnie odczuwa się niedobór metod badawczych, brak stosownych narzędzi badań, a wykorzystywaną z konieczności, bądź nie odpowiadają specyfice badawczej, bądź nie są standaryzowane w odniesieniu do warunków polskich. Podejmowane próby adaptacji niektórych narzędzi dla potrzeb badań tej populacji stanowią bardziej lub mniej ambitne zamiary wypełnienia istniejącej luki metodologicznej.

Potoczne obserwacje zachowania się dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym, czynione przez społeczeństwo kształtują opinię, że ich stan jest beznadziejny, efekty pracy nad nimi znikome, a często nieostrzegalne. Opinie takie i podobne potwierdzają przytoczone wypowiedzi: "chodzi do szkoły tyle lat, a bawi się jak niemowlę", "tyle lat żyje na świecie, a ubrać się nie potrafi", "sam nie trafi do domu", "chodzi do szkoły, a pisać i czytać nie umie" itp.

Opinie te wydają się być słuszne, ale tylko pozornie. Na pewno dzieciom tym nabywanie jakichkolwiek umiejętności przychodzi z ogromnym trudem. Na ich opanowanie potrzebują więcej czasu, ale nie można zanegować faktu ich wyćwiczal-

ności /Żychowski A. 1966/. Wskazują na to wyniki badań, które sygnalizują, że schematyczna i należyte ukierunkowana praca z tymi dziećmi przynosi efekty, czego dowodem są sprawdzalne w każdej chwili ich umiejętności. Umiejętności te próbowano określić przy pomocy wspomnianej już Skali Dojrzałości Społecznej E.Dolla, która pozwoliła na optymalizację uzyskanych wyników. Przy pomocy skali określono wiek dojrzałości społecznej /WDS/ badanych mieszczący się w granicach 5,1-14,1 lat oraz iloraz dojrzałości społecznej /IDS/, oscylujący między 32,4 a 88,1 pkt. Średnia wieku dojrzałości społecznej wynosi 8,3 przy średniej ilorazu dojrzałości społecznej 48,3 pkt. Wyniki te ilustrują tabele 7 i 8. Celem dokonania weryfikacji postawionej na wstępie hipotezy, jak również zaprzeczenia opinii społecznej przeprowadzono eksperyment pedagogiczny, obejmujący interwał czasowy jednego roku. Okres ten pozwolił na szczegółową obserwację badanych, uchwycenie ich różnic indywidualnych w poszczególnych kategoriach społecznych.

Momentem wyjściowym eksperymentu były wyniki badań dojrzałości społecznej młodzieży. Wyniki te wyrażone punktami i procentami ilustruje tabela 9.

Jak wykazują dane, najwyższe umiejętności badana młodzież wykazała w kategorii "zaradność przy jedzeniu" osiągając wynik 93,3 %. Uzasadnieniem stosunkowo wysokiego wyniku była oczywista biologiczna potrzeba leżąca u podstaw egzystencji ludzkiej. Wysokie również wyniki dało się zaobserwować w takich kategoriach, jak "ogólna zaradność" 91,8% oraz "zaradność przy ubieraniu się" - 85,5%. W zakresie lokomocji badani wykazują znaczne braki, co wyraża się wynikiem 63,9%. Słabe wyniki i mało różnicujące się między sobą badani osiągnęli w kategoriach: "uspołecznienia" - 38,3%, "umiejętności porozumiewania się" - 37,2% oraz "umiejętności zajęcia się zabawą i pracą" - 36,3%. Największe trudności występują w samodzielności, stąd także najni-

żej notowane wyniki - 5,7%. Badania wykazały również, że rozwój poszczególnych funkcji jest niejednorodny. Między poszczególnymi kategoriami dojrzałości społecznej zachodzą ogromne dysproporcje. Z analizy materiału wynika, że między wiekiem metrykalnym, a wiekiem dojrzałości społecznej zachodzi także poważna różnica, co można wykazać na podstawie średniej wieku badanych wynoszącej 16, 15 lat życia, a średnią wieku ich dojrzałości społecznej wynoszącą 8,3 lat, co można wyrazić stosunkiem 2:1.

Na bazie powyższych wyników realizowano eksperyment pedagogiczny, polegający na intensyfikacji oddziaływań pedagogiczno-rewalidacyjnych. Formy tychże oddziaływań oparto na założeniach, że nabywanie umiejętności działania i usamodzielniania młodzieży upośledzonej zależy /poza stopniem jej rozwoju umysłowego/ od:

1. Utrzymania pozytywnego związku emocjonalnego młodzieży ze środowiskiem.
2. Budzenia potrzeb młodzieży i wskazywania możliwości ich zaspokajania.
3. Czuwania nad prawidłowym kształtowaniem czynności ruchowych.
4. Uświadomienia badanym realnych celów, które mają osiągnąć.
5. Właściwego stopniowania bodźców rozwojowych i słownego ich wzmacniania.
6. Warunkowania instrumentalnego, celem wzmacniania motywacji do podejmowania wysiłku.
7. Doraznej oceny akceptującej lub dezaprobuującej wykonywane czynności.
8. Systematycznego doskonalenia nabywanej umiejętności.
9. Właściwie zorganizowanej współpracy z rodzicami i nauczycielami.

W myśl przyjętych założeń opracowano szczegółowy program pedagogiczno-rewalidacyjny, zadbano o pełne zabezpieczenie środków i pomocy dla zrealizowania zamierzonego celu.

Wiek Dojrzałości Społecznej

WDS	5,1	5,7	5,8	5,9	6,1	6,3	6,4	6,5	6,6	6,8	6,9	7,0	7,1	7,2	7,3
E	1	1	1	1		1		3	1	6	1	1		1	1
K	1				1		3	2	1	1			1		

7,5	7,6	7,8	8,0	8,5	8,9	9,3	9,7	10,0	10,1	10,4	10,5	10,8	10,9	11,0
	1	1				3	1	1				1	1	1
2		3	1	1	1		1		1	1	1	1		

11,2	12,6	13,2	13,8	14,1	Średnia	Ogółem	Średnia	WDS badanej populacji
					7,7			
1						16,6		8,3
	2	2	1	1	8,9			

Iloraz Dojrzałości Społecznej

IDS	32,4	33,0	33,3	34,0	34,2	34,5	36,4	37,0	37,5	39,4	40,0	40,7	41,2
E	1		1	1		2	1			1	1	1	1
K		2	3	1	2			1	1				

41,4	42,5	42,9	43,1	43,3	44,7	45,4	46,6	47,0	48,0	48,3	48,4	52,0	52,1
1	1			2	1	1			1	1		1	1
2		1	1	1			1	1			1	1	

52,3	53,1	54,0	54,5	54,7	55,6	56,1	56,6	62,5	64,1	65,4	69,5	70,0	71,4
		2		1			2	1	1	1			1
1	1		1		1	1				1	1	1	1

72,1	73,3	75,2	88,1	Srednia	Ogółem	Srednia IDS badanej populacji
1				48	96,7	48,3
1	1	1	1	48,7		

Wyniki badań dojrzałości społecznej

Lp.	Kategoria społeczna	Wyniki badań	
		liczba pkt	%
1.	Zaradność przy jedzeniu	672,0	93,3
2.	Ogólna zaradność	771,0	91,8
3.	Zaradność przy ubieraniu się	667,0	85,5
4.	Lokomocja	383,5	63,9
5.	Uspołecznienie	367,5	38,3
6.	Umiejętność porozumiewania się	334,5	37,2
7.	Umiejętność zajęcia się zabawą i pracą	501,0	36,3
8.	Samodzielność	48,0	5,7

Przygotowano specjalne środki oddziaływania pedagogicznego w postaci tablicy współzawodnictwa, kart postępów, księgi pochwał, drobnych nagród indywidualnych, zeszytów pracy ucznia, dyplomów oraz preparatek, będących środkiem przekazu informacji-relacji: rodzice - nauczyciel.

Z wymienionych uwarunkowań, w oparciu o wytyczne do pracy rewalidacyjno-wychowawczej szkół życia zawarte w "Wytycznych w sprawie kształcenia specjalnego" z 1973 roku i "Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej specjalnej dla dzieci umysłowo upośledzonych w stopniu umiarkowanym i znacznym" - opracowano własną koncepcję programu pedagogiczno-rewalidacyjnego, z której wynikało, że dziecko głębiej upośledzone umysłowo może pokonać trudności w zakresie usamodzielnienia się, uspołecznienia i uaktywnienia w takim stopniu, na jaki pozwolą mu jego możliwości psychofizyczne. Szczególną uwagę zwrócono na praktyczną stronę "kształcenia" młodzieży^x, co stanowiło podstawową zasadę podjętego eksperymentu. W wyniku rocznej, intensywnej pracy z młodzieżą nad "praktyczną stroną jej kształcenia", zauważono widoczną zmianę w zakresie porozumiewania się oraz "otwartości" w kontaktach społecznych, rozumienia poleceń, poprawy w zakresie samoobsługi i "zajęcia się" czymkolwiek /tab. 10/. Wtórne badania przy pomocy Skali Dojrzałości Społecznej potwierdziły te korzystne zmiany, z tym jednak, że młodzież grupy eksperymentalnej osiągnęła znacznie wyższy pułap postępu, niż grupa kontrolna. Uzyskane wyniki potwierdziły znaczenie integralnych oddziaływań pedagogiczno-rewalidacyjnych całego zespołu "wychowującego", a to: rodziców, nauczycieli, rówieśników oraz organizacji harcerskiej "Nieprzetarty szlak". Ilustrację wykazanych różnic stanowi wykres nr 2 oraz tablica 11.

---

^x Program pedagogiczno-rewalidacyjny związany z koncepcją badawczą przedstawiono w innym miejscu.

Z wykresu nr 2 należy sądzić, że poziom dojrzałości społecznej osób upośledzonych umysłowo, zmienia się pod wpływem oddziaływania różnych czynników oraz to, że ich rozwój umysłowy pozostaje w znacznej dysproporcji z wiekiem i rozwojem społecznym. Potwierdziły to także badania J.Żyromskiej. Różnice postępu osiąganego przez badanych w poszczególnych kategoriach skali, najdobitniej świadczą o nierównomiernym rozwoju nie tylko społecznym, ale i funkcji psychicznych.

T a b e l a 10

Zestawienie wyników badań wyjściowych i kontrolnych w procentach

Lp.	Kategoria społeczna	% wyników		% postępu
		końcowych	wyjściowych	
1	Umiejętność porozumiewania się	53,7	37,2	16,5
2	Zaradność przy ubieraniu się	94,2	85,5	8,7
3.	Uspołecznienie	46,1	38,3	7,7
4.	Zaradność przy jedzeniu	98,6	93,3	5,3
5	Lokomocja	69,0	63,9	5,1
6	Ogólna zaradność	96,5	91,8	4,7
7	Umiejętność zajęcia się zabawą	40,8	36,3	4,5
8	Samodzielność	8,2	5,7	2,5

Zestawienie wyników badań końcowych

Lp.	Kategoria społeczna	Wyniki wyjąciowe i końcowe grupy eksperymentalnej i kontrolnej w punktach							
		gr.Ep	gr.Ek	różnica	gr.Kp	gr.Kk	różnica	Różnica postępu	
								/rubr.5-8/ pkt	%
1.	Umiejętność porozumiewania się	159,5	297,5	138,0	175,0	186,0	11,0	127,0	14,1
2.	Zaradność przy ubieraniu się	329,5	393,5	64,0	337,5	341,5	4,0	60,0	7,7
3.	Uspołecznienie	168,5	234,5	66,0	199,0	208,5	9,5	56,5	5,9
4.	Zaradność przy jedzeniu	335,5	367,5	34,0	338,5	342,5	4,0	30,0	4,2
5.	Lokomocja	194,0	221,5	27,5	189,5	193,0	3,5	24,0	4,0
6.	Umiejętność zajęcia się zabawą i pracą	248,0	302,0	54,0	253,0	261,5	8,5	45,5	3,3
7.	Ogólna zaradność	385,0	416,0	31,0	386,0	395,0	9,0	22,0	2,6
8.	Samodzielność	18,0	37,5	19,5	30,0	31,5	1,5	18,0	2,1
	Razem	1836,0	2270,0	434,0	1908,0	1959,5	51,0	383,0	43,9
	Średnia	229,5	283,8	54,2	238,5	244,9	6,4	48,0	5,5

Jak wynika z tabeli 11 najwyższą różnicę postępu 138 punktów uzyskali badani grupy eksperymentalnej w kategorii "umiejętność porozumiewania się", przy 11 pkt, jakie uzyskała grupa kontrolna. Wyniki te są maksymalnym osiągnięciem badanych obydwu grup. Znaczną różnicę 66 pkt w kategorii "uspołecznienia" notowano w grupie eksperymentalnej, co przy 9,5 punktów uzyskanych w grupie kontrolnej jest znaczącą przewagą. W kategorii "zaradność przy ubieraniu się" badani grupy eksperymentalnej uzyskali 64 pkt, przy 4 pkt wypracowanych przez grupę kontrolną. Bardzo istotną dla badań była różnica postępu w zakresie "umiejętności zajęcia się zabawą i pracą" wynosząca dla grupy eksperymentalnej 54 punkty w odniesieniu do badań wyjściowych. Badani grupy kontrolnej w kategorii "zajęcia się zabawą i pracą" osiągnęli 8,5 pkt różnicy postępu.

Notowany postęp posiada istotne znaczenie w przygotowaniu do pracy młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym, a równocześnie potwierdza efektywność oddziaływań pedagogiczno-rewalidacyjnych. Wyniki uzyskane w kategorii "zaradność przy ubieraniu się" - 64 pkt w grupie eksperymentalnej i 4 pkt w grupie kontrolnej zdają się być niezaprzeczalnym dowodem wzrostu samodzielności badanych oraz wzrostu ich sprawności samoobsługowych. Wpłynęło to również na wzrost wyników: "zaradności ogólnej" - 31 pkt, "lokomocji" - 27,5 pkt /w grupie kontrolnej 9 pkt i 3,5 pkt/. W zakresie "samodzielności" badani tak jednej, jak i drugiej grupy uzyskali ogólnie słabe wyniki. Biorąc jednak pod uwagę trudności i pracę nad ich pokonywaniem przez młodzież, trzeba obiektywnie stwierdzić, że postęp 19,5 pkt dla grupy eksperymentalnej i 1,5 pkt dla grupy kontrolnej był dla niej znaczącym osiągnięciem. Rozwój sprawności ruchowych został potwierdzony również badaniami z zastosowaniem "widełek Roloffa", w których istotne postępy poszczególnych jednostek wydają się

świadczą o znaczeniu transferu i motywacji w uzyskiwaniu z takim trudem pozytywnych efektów. Dokonując szczegółowej analizy wyników uzyskiwanych przez młodzież w poszczególnych kategoriach dojrzałości społecznej można dostrzec, że drogę do efektu wyznacza określony schemat, w którym pozytywny bodziec psychiczny włącza czynność manualną, a ta doprowadza do usprawnienia tak fizycznego, jak też psychicznego, co zresztą potwierdziły badania.

W toku realizowanego eksperymentu obserwowano nie tylko doskonalenie czynności manualnych, ale również wzrost motywacji, chęć pokonywania trudności i piętrzących się przeszkód. Codzienna, systematyczna i odpowiednio ukierunkowana działalność młodzieży okazała się niezmiernie ważnym czynnikiem w rozwijaniu i kształtowaniu mechanizmów przystosowawczych oraz zdobywaniu samodzielności życiowej. Wyniki badań uwidoczniły efektywność procesu rewalidacyjnego dzieci upośledzonych umysłowo i ich możliwości rozwojowe w oparciu o predyspozycje osobnicze oraz kształtujące je warunki środowiskowe. Badania wskazały na konieczność jak najwcześniejszego wdrażania młodzieży szkół życia do pełnej samodzielności, szczególnie w zakresie samoobsługi i podstawowych form współżycia społecznego.

Na podstawie wielu dostrzeganych czynników, decydujących o dynamice uspołecznienia dzieci upośledzonych w stopniu umiarkowanym i znacznym należy sądzić, że im wachlarz oddziaływań pedagogiczno-rewalidacyjnych jest szerszy, tym obszerniejszy jest jego zakres, jak również na gruncie uspołecznienia ma miejsce bardziej gruntowne przygotowanie tej młodzieży do pracy, do zajęcia się pożyteczną /z punktu widzenia społecznego/ i celową działalnością.

UWAGI KOŃCOWE

Z analizy materiału badawczego wynika, że iloraz dojrzałości społecznej młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym wykazuje ciągle tendencje wzrostowe, lepsze przystosowanie społeczne, chociaż nie zawsze idące w parze z ilorazem inteligencji. Poszczególne sfery tej dojrzałości wskazują na nierównomierny wzrost sprawności badanych. Usprawnianie manualne i rozwój funkcji społecznych wpływa na jakość przygotowania młodzieży do życia w społeczeństwie oraz do pracy jako ostatecznego celu jej rewalidacji. Wyniki owego usprawniania uzależnione są od wielu czynników, a przede wszystkim od poziomu rozwoju umysłowego oraz całokształtu oddziaływań pedagogiczno-rewalidacyjnych. Z przytoczonych badań wynika, że znacznie lepsze efekty usprawniania ogólnego osiągają jednostki wychowywane w warunkach zaufania, rozsądku i konsekwencji, gdzie w wychowywaniu dawała się odczuć dominacja postawy "mądrej miłości".

Badania dowiodły również, że znacznie wyższe wyniki usprawniania manualnego, ruchowego i werbalnego wystąpiły wówczas, gdy atmosferze wychowawczej towarzyszyła życzliwość, zrozumienie, opanowanie a pochwała i nagroda stanowiły środek wzmacniający motywację młodzieży. Pełna aktywność młodzieży w podjętej próbie badawczej następowała wówczas, gdy po szeregu trudnych prób udało się osiągnąć wreszcie zamierzony cel. Dążenie do celu wspomagane aprobatą, pochwałą, nagrodą, pozwoliło na utrzymanie i wzmacnianie motywacji. Uzyskane przez młodzież wyniki potwierdziły także znaczenie transferu w nauczaniu w ogóle, a w nabywaniu umiejętności praktycznych, manualnych - istotnych w przygotowaniu jej do pracy - w szczególności. Spostrzeżenia powyższe

winy zostać wykorzystane w pracach nowelizacyjnych nad programem "przysposobienia do pracy" oraz nad kształtem przyszłej zreformowanej szkoły życia.

LITERATURA

1. Clarke A.M. i Clarke A.D.B.: Upośledzenie umysłowe, PWN, Warszawa 1969.
2. Frankel M.G., Happ F.W., Smith M.P.: "Functional Teaching of the Mentally Retarded" Springfield 1967.
3. Gałkowski T.: Dzieci specjalnej troski, WP, Warszawa 1972.
4. Gunzburg H.C.: "Social Competence of the Imbecile Child Landmarks an Directed Training" Denmark 7-14 August 1964 - tłumaczenie referatu w maszynopisie.
5. Kalicińska J.: Usprawnianie dzieci głębiej upośledzonych w "szkołach życia" (w:) Wybrane zagadnienia z defektologii t.II, ATK, Warszawa 1973.
6. Skala Dojrzałości Społecznej E.Dolla: Podręcznik Instytutu Psychoneurologicznego. Warszawa 1964.
7. Stomma D.: Zaburzenia zachowania u osób upośledzonych umysłowo, MID; TPD; KPDST z.3, 1967.
8. Wald I.: II Kongres Międzynarodowego Stowarzyszenia do Badań Naukowych nad Niedorozwojem Umysłowym, MID; TPD; KPDST z.12, 1970.
9. Wald I.: Nauki biologiczne i społeczne wobec rehabilitacji upośledzonych umysłowo (w:) Materiały III Krajowego Sympozjum Psychologii Defektologicznej. Wrocław 20-21 XI 1978. T.I, cz. 1. WJW, Wrocław 1980 r.
10. Żychowski A.: Rehabilitacja dzieci najbardziej upośledzonych, Wyd.Min.Zdrowia i Opieki Społ., Warszawa 1966.
11. Żyromska J.: Dojrzałość społeczna uczniów szkoły życia - - maszynopis.